

KOVÁCS KÁLMÁN ÁRPÁD

A „TISZA VAGY KÁROLYI”-PROBLÉMA A SZÁZ ÉVVEL EZELEŐTTI MAGYAR REFORMÁTUS GONDOLKODÁSBAN

A magyar történeti gondolkodás Trianon-szindrómája a „Hogyan kerülhetett sor az 1918–1921-ben történetekre?” problémaköre körül forog. Jelen tanulmány a „Tisza versus Károlyi”-problémakör száz évvel ezelőtti magyar református olvasatait igyekszik feltárni. Alapvetően három kérdést jár körbe: 1.) A református emlékirók miben adtak igazat Tisza Istvánnak Károlyi Mihállyal szemben? 2.) Ugyanakkor milyen hibákat róttak a terhére? 3.) A „Tisza versus Károlyi”-vita református szemüvegen át nézve milyen társadalmi közegbe ágyazódott?

Az elemzés alapját három szöveg adja: 1.) Szilády Áron (1837–1922) kiskunhalasi lelkész 1918. október 27-i prédikációja, amelyet akkori káplánja és későbbi utóda, Ván Benjámin (1892–1985) 1955-ben összegzett és kommentált korabeli jegyzetei alapján.¹ 2.) Egy autentikus, in situ keletkezett folyóiratcikk Ravasz Lászlótól (1882–1975) 1918 novemberéből.² 3.) Egy védekező emlékirat, amely 1920 augusztusára került ki Baltazár Dezső (1871–1936) tolla alól.³

A magyar országgyűlés többségi pártjának vezetője a közhiedelemmel ellentétben nem 1918. október 17-én, hanem már két héttel korábban, a református zsinat október 3-i ülésén kimondta nevezetes mondatát: „Ezt a háborút elvesztettük.” A tisztességes béke kiküzdéséig azonban Tisza szerint nyolc hónap kemény ellenállásra van szükség.⁴ Baltazár visszaemlékezései teljesen helytállónak tekinthetők. A tiszántúli püspök szerint ugyanis a volt kétszeres miniszterelnök beszédét azzal kezdte, hogy bejelentését azért nem tartja vissza, mert azt hallgatói a holnapi napilapokból úgyis megtudnák. Juhász-Nagy Sándor debreceni ügyvéd és presbiter beszámolója tökéletesen alátámasztja utóbbi információt. Az 1924-től tiszántúli világi főjegyző és ilyen minőségében főgondnokhelyettes (egyébként Baltazár Dezső korábbi elkeseredett

¹ VÁN Benjámin: *Szilády Áron élete*. Kiskunhalas, Kiskunhalasi Református Egyházközség–Szilády Áron Társaság–Thorma János Múzeum, 2012. (a továbbiakban: VÁN, 2012.) 5–6., 101–102.

² RAVASZ László: *Hogyan állunk? Az Út*, IV./9–10. (1918. november–december), 179–185. Újraközölte HATOS Pál: „Született szocialista?” Ravasz Lászlónak, az erdélyi egyházkerület főjegyzőjének helyzetértékelése 1918 őszén. *Pro Minoritate*, 2017 tavasz, (a továbbiakban: RAVASZ, 1918/2017.) 73–80.

³ BALTAZÁR Dezső: *Próbáltatások idejéből*. Debrecen, Méliusz, 1920. (A továbbiakban: BALTAZÁR, 1920.)

⁴ Uo. 86–87.

ellenfele) szerint IV. Károly és II. Vilmos megelőző békeajánlatai nyomán Tisza 1918. október 5-én Burián Istvánnál már Wekerle Sándor, Apponyi Albert gróf és ifj. Andrássy Gyula jelenlétében úgy fogadta el a wilsoni pontokat, hogy ugyanebben az időben ugyanezért Károlyi Mihályt hevesen támadta. Ennek nyomán bontakozott ki a két politikus között az országgyűlésben az 1918. október 16–17-i úgynevezett pacifizmusvita.⁵

Baltazár Dezsőben – állítása szerint – jó darabig élt a remény, hogy a veszett háború hadisarca ellenére is a Tisza István-i biztatás szerint küzdhető ki a területi integritást és a gazdasági egységet is megőrző tisztességes béke. Amikor tehát 1918. október 16-án IV. Károly *Völkermanifestjére* válaszul az országgyűlésben Wekerle Sándor miniszterelnök bejelentette a perszonaluniót és a magyar állami függetlenséget, Baltazár ezt a mondatot írta naplójába: „Nagy nap. Istenem, tedd sok-sok boldogság kútfejévé!” A tiszántúli református püspök általános örömet, nagy lelki gyönyörűségek fellángolását s még a háború vesztesének gyászán keresztül is szívtárgyos mosolyt várt a magyar nemzettől. Ekkor azonban – saját bevallása szerint – nem tudott hova lenni a csodálkozástól. „[...] jött valami érthetetlen, céltalan izgatás, rátámadás a nemzeti eszmére, az alkotmányra, a királyra. Belekiáltott a boldog kilátások derűjébe a vörös nemzetköziség, beleordított a rendes úton érvényesülni nem tudók hatalmi tébolya. Nekik nem kellett a függetlenség, nem kellett az integritás, nem a történelmi jogok, alkotmány, nemzeti vívmány, igazságdiadal.”⁶

A tiszántúli püspök itt egyértelműen Károlyi Mihály 1918. október 16-i, Tiszát provokáló beszédére utal. „Igenis, a désarmemen-t [lefegyverzést] a maga teljességében el kell fogadni.” – hangzott a Tisza István-i tétel gyökeres tagadása Károlyi szájából. A 48-as függetlenségi vezér szerint „most [...] azok [értsd: Wekerle és Tisza] mondják [...] remegő térdekkel, reszkető ajakkal e [pacifista] nézeteket azoknak [...], [kik amikor] [...] ijeszteni akartak [minket],⁷ nem féltünk a terrortól és a megfélemlítéstől. [...] Itt az óra, ütött a leszámolás órája!” – vonta le konklúzióját Károlyi.⁸

Károlyi párthívei közül Juhász-Nagy Sándor már a Wekerle-beszéd alatti bekiabálásában kizárta a Munkapárttal való nemzeti koncentrációt,⁹ és a forrónak gondolt vasat az eszmeileg a Károlyi-féle függetlenségek és a polgári radikálisok között ingázó Fényes László azonnal tovább is ütötte. 1918. október 16-i beszédében a háború

⁵ JUHÁSZ NAGY Sándor: *A magyar októberi forradalom története. 1918. okt. 31.–1919. márc. 21.* Budapest, Cserépfalvi, 1945. (a továbbiakban: JUHÁSZ NAGY, 1945.) 138–139.

⁶ BALTAZÁR 1920. 86–87.

⁷ A szövegben természetesen: „minket” – Bakó József bekiabálása szerint börtönrel és akasztófával is.

⁸ *Az 1910. évi június 21-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója.* XLI. köt. Budapest, 1918. (a továbbiakban: KN 1910, XLI.) 278–279.

⁹ Uo. 275.

elvesztése miatt, valamint „a magyarság százezreinek földben való rothadása” (sic!), vagyis a mérhetetlen véráldozatok miatt felelősségre vonást követelt.¹⁰ Ezt a gondolatot továbbvivő október 22-i beszédébe Andrics Tivadar be is kiabálta: „[Ez már] Bolsevikizmus!”¹¹

Tisza István októberi országgyűlési beszédeit az ellentábor már azokban a napokban a „zavarodottság beszédei”-ként aposztrofálta. Valójában Tisza nagyon is világosan határozta meg az ekkor már miniszterelnökségre törő Károlyi Mihály előtt az egyedül követhető politikai irányvonalat. A háború olyan értelemben változtatta meg a magyarság kárára a hatalmi erőviszonyokat, hogy sem Szerbiát, sem Romániát nem sikerült a háború előtti helyzetükhöz képest meggyengítenie. A kialakuló helyzetnek azonban kétségtelen pozitívuma az, hogy a háború előtt leginkább fenyegetően fellépő Oroszország átmenetileg kiesett a nagyhatalmak közül. Hatalmi vákuumhelyzet keletkezett tehát, amiben mindent meg kell tenni, hogy a Magyarországra nehezedő erő minél kisebb legyen. Ehhez kell az okos diplomáciát és az okosan határozott fegyveres kitartást is maga mellé állítania. Tisza ezen a helyen megvetőleg nyilatkozott a wilsoni Népszövetségről: amíg az valós formában fel nem áll, és hatékonyan meg nem tudja akadályozni bármely fegyveres szövetség fenntartását, addig nyugodtan teljesíthetjük a Németországgal szemben fennálló szövetségi kötelezettségeinket. A magyar nemzet saját állami épületéből csakis kényszerhelyzetben és csakis annyit romboljon le, amennyi elkerülhetetlenül szükséges, hiszen ellenkező esetben saját ellenségeit segítené. Fernbach Károly bekiabálása szerint nemcsak az erőszaknak lehet engedni, amivel Tisza koncepcióját „igazságtalan ügy”-ként kárhoztatta. Erre is reagált Tisza, amikor kimondta: az ellenzék még önös politikai érdekből se hitesse el, hogy akik a háború ügye mellett kitarítottak, azokat nem a magyarság létfenntartási érdeke vezette. Ezzel ugyanis csakis azt érhetik el, hogy az antanthatalmak a Duna-völgy dolgainak rendezését ne a magyarságra alapítva, hanem a magyarság ellenében végezzék el.¹²

Nem igaz tehát Juhász-Nagy Sándor állítása, miszerint Tisza ugyanazért támadta volna Károlyit, amit titokban maga is elfogadott, hanem alapvető nézetkülönbség állt fenn közöttük. Nevezetesen, hogy az ellenségeskedés beszüntetése egyenlő-e a teljes önfeladással és teljes önkiszolgáltatással az ellenség kénye-kedvére, avagy sem. Ennek nyomán igazat adhatunk Baltazár ítéletének, miszerint ezeknek a Tiszát támadó embereknek hatalom kellett, nekik maguknak, maguk hasznára. Ezt pedig csak romokon, a jog, rend, alkotmány, a haza romjain keresztül érhatték el. Károlyi

¹⁰ Uo. 285.

¹¹ Uo. 413.

¹² BALTAZÁR, 1920. 87–108.

Mihályék megbontották a magyar lélek itthoni békességét, bölcsességét, megbontották a magyar lélek harctéri hűségét, vitézségét, becsülete, hite egészességét.¹³ A tiszántúli püspök ezzel elsősorban abbéli visszatetszésének adott hangot, hogy Károlyiék összefogtak az ateista szociáldemokratákkal és polgári radikálisokkal. A tiszántúli püspök sorainak őszinteségét ezeken a helyeken nincs okunk megkérdőjelezni. Rátér ugyanis harctéri látogatásainak és prédikációinak ismertetésére. Mindezzel a függetlenségi Jánosi Zoltán debreceni lelkész és Juhász-Nagy Sándor presbiter tevékenysége ellen fordul,¹⁴ akik az ateista és hergelő „forradalmiságot” importálták a református egyházba. A Baltazár-párt azt is nehezményezte, hogy Jánosi és Juhász-Nagy inspirálására a debreceni presbitérium 33 tagja a grémium 1918. november 25-i ülése elé vitte Baltazár „ellenforradalmi királpárti agitáció”-ját, és többségi, elitélő határozatot fogantatosítottak ellene. Körlevélakciót is indítottak, amelynek célja a püspök egyházpolitikai izolációja volt a tiszántúli református gyülekezetek körében.¹⁵ Jánosi Zoltán akciója nyomán az ország különböző pontjain megjelenő sajtótermékek éles hangú cikkekben vetették Baltazár szemére „legitimizmus”-át (értsd: ellenforradalmiságát), a teológusoknak a világháborúban katonai szolgálatra jelentkezését, „párt-politizálás”-át, „anyagiasság”-át.¹⁶

Baltazár ellenfelei utóbbi állításaikkal több dologra is utaltak. 1.) A tiszántúli püspök az 1913-as nyírbátori időközi választáson munkapárti képviselőjelöltséget fogadott el. Csakhogy éppen a helyi református gazdatársadalom nem szavazott rá. A függetlenségi érzelmű választók úgy érezték, az ő megosztásuknak kísérletét honorálta Tisza István azzal, hogy Ferenc Józsefnél Baltazár Dezső számára eszközölte ki a főrendiházi tagságot. Ezzel az aktussal ugyanis a tiszántúli püspök szégyenteljes bukása ellenére is a politika fősodrában maradhatott.¹⁷ 2.) A katolikusok azzal vádolták Baltazárt, hogy tevőlegesen akadályozta autonómiaaterveik megvalósulását azzal, hogy kevesellte a protestánsok kompenzációját a katolikus alapok és alapítványok egyházi tulajdonba juttatásáért. Ennek kapcsán kellett annak a tőkés-

¹³ Uo. 87.

¹⁴ Jánosi Zoltán és Juhász-Nagy Sándor az 1911-es tiszántúli püspökválasztás alkalmával Baltazár leghatékonyabb kortesei közé számítottak. Jánosi ezért meg is kapta a debreceni munkáskörzeti lelkészséget, hogy azután az 1912-es Tiszával való „kéznyújtás” elkeseredett ellenségekké tegye a három embert. HATOS Pál: *Szabadkőművesből református püspök. Ravasz László élete*. Budapest, Jaffa, 2016. (a továbbiakban: HATOS, 2016.) 77.

¹⁵ BARÁTH Béla Levente: „Földbegyökerezés és égbe fogózás ...”. *A Tiszántúli Református Egyházkezület története Baltazár Dezső püspök tevékenységének tükrében (1911–1920)*. Sárospatak, Hernád, 2014. (a továbbiakban: BARÁTH, 2014.) 161–162.

¹⁶ *A magyar protestantizmus 1918–1948. Tanulmányok*. Szerk. LENDVAI L. Ferenc. Budapest, Kossuth, 1988. 36–37.

¹⁷ BARÁTH, 2014. 116–118.

tett földmegváltási alapnak az értékét egyről kétmilliárd koronára emelni, amelyet egyébként soha nem sikerült létrehozni, sem alacsonyabb, sem magasabb keretösszeggel.¹⁸ 3.) Azt azért sikerült kieszközölni, hogy a dunamelléki és a tiszántúli püspökök tisztségéhez az állami földbirtokokból átengedett középirtokot rendeljenek. 4.) A tiszántúli püspöknek tulajdonították annak a rendkívüli püspöki drágasági államsegélynek a kieszközölését, melynek léte Petri Elek dunamelléki püspök jelentése nyomán került napvilágra. A közvélemény az intézkedést nagy felháborodással vette tudomásul, mivel az az egyre mélyülő anyagi válsághelyzetben a református püspököket (is) kivonta a nemzeti áldozathozatal közösségéből.¹⁹ 5.) Széles körben terjedt a híresztelés, miszerint Baltazár a református lelkipásztorokat olyan értelemben instruálta volna, miszerint az államsegélyes kongruaösszegek megállapításánál az egyházi földbevételeket igyekezzenek irreálisan alacsonyra értékelteni.²⁰

Mindennek formája nyomán Baltazár Dezső a „Vádolj azzal, amit te akarsz tenni!” kommunista taktikáját látta és láttatta abban, hogy ellenfelei őt „álszent haszonlelés”-e érzékeltetésével „első számú háborús uszító”-ként ítélték el. Baltazár természetes módon vallotta meg, hogy ezt a minősítést Tisza István elkötelezett, a Munkapártba is belépett híveként kapta.²¹

Juhász-Nagy Sándor nagyívűen kitért Baltazár felvetésének megválaszolása elől, miszerint 1.) ő is hazug módon eltagadta az alapvető nézetkülönbséget a fegyverletétel Tisza- és Károlyi-féle verziója között; 2.) az alapvetően egyháza érdekét védő tiszántúli püspök ellen ő is a legaljasabb, bolsevik típusú propagandát üzte. Jánosi és Juhász-Nagy egyháziassága egyébként mindvégig kérdésen kívül maradt. Ráadásul Juhász-Nagy szilárdan meg is tudta őrizni Kovács J. István pesti teológiai tanár, majd dunamelléki egyházkerületi főjegyző (ilyen minőségében püspökhelyettes) barátságát és szövetségét.²² Ennek nyomán Jánosi Zoltánt később mindössze áthelyezéssel büntették, a kommun fogságát is elszenvedő Juhász-Nagy iránt pedig külföldi emigrációból való hazatérte után nagy egyházi bizalom nyilvánult meg. A volt igazságügy-miniszter így művében mindössze két rövid egyházi vonatkozásra terjeszkedett ki: az 1918. október 23-i Baltazár-afférnak egy saját szemléletű leírására, valamint egy rövid utalásra a magyarországi protestánsok közös, 22-es bizottságának külügyi

¹⁸ ANKA László: Apponyi Albert 1917-es törvénytervezete a katolikus autonómiáról. *Egyháztörténeti Szemle*, 2018/3. 29.

¹⁹ Sz. n. [Bilkey Pap István]: Elég volt! *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok*, 1919. 43–44.

²⁰ SZIKSZAI Béni: *Ahogy én láttam. Feljegyzések a 20. századi magyar ébredéstörténetről*. Budapest, Koinónia, 2015. (a továbbiakban: SZIKSZAI, 2015.) 17.

²¹ BALTAZÁR, 1920. 87–108.

²² KOVÁCS J. István: *Egy élet prédikációja. Önéletrajz*. h. n. [Budapest], Szenci Győzőné Kovács Zsuzsanna, é. n. [2005.] (a továbbiakban: KOVÁCS, 2005.) 252–253., 418.

ténykedésére. Baltazár 1920. augusztusi vádjaival szembeni védekezését csak indirekt módon itt-ott elejtett megjegyzéseiből következtethetjük ki. A későbbi tiszántúli világi főjegyző szerint szakadákszerű különbség volt gondolkodásmód szempontjából a dualista politikai osztály református tagjai és a református köznép között. Bár Tisza a református egyház ügyeiben igazán példátlan buzgósággal és önzetlenséggel dolgozott, a kor mindhárom nagy kihívását, a nemzeti függetlenségi, a szociális, valamint a nemzetiségi kérdést is kizárólag az erő útján tartotta kezelhetőnek. Változtatlanul fenn akarta tartani a dualizmust, nem tűrt változtatást az ország feudális és antiszociális berendezésén, valamint az általános választójog végsőkig való ellenzésével és akadályozásával a szavazati jog olyan formáját kívánta megőrizni, amellyel a szabad vadászterületté degradált nemzetiségi körzetek voksei által a kormány egyszerre törhet a nemzetiségek és a magyar függetlenségi mozgalom egyidejű elnyomására. Mindezzel pedig a gyakorlatban vetette meg a keresztyéni szeretetre, valamint a kálvini elvekből eredő demokráciára alapuló államrendet. Erőszakos rendszere szorította a magyarországi munkásmozgalmat és a radikális értelmiséget az érdekeresés titkos (sic!) útjaira. Sajnos Juhász-Nagy ezen a helyen nem megy bele részletesen, mit tudott ő az akkori magyarországi parlamenten kívüli politikai balszél titkos külföldi akcióiról, és hogyan kapcsolódtak ezekbe Károlyi háború előtti útjai. Az azonban a függetlenségi berkeken belül is élénk vitát váltott ki, hogy az egyesült államokbeli magyar emigránsok adományaiából a Szociáldemokrata Párt kvótászerű részesedést kapott. Ezen túlmenően a függetlenségi körökön túl is közismertté vált Apponyi 1914-es Károlyi-ellenes nyilatkozata, ahol a volt kultuszminister elítélt mindenféle, az illegalitásba hajló konspirációt, és szigorúan ragaszkodott a törvényes formák elvéhez.²³

A kialakuló helyzetet ifj. Andrássy Gyula, (később a Monarchia utolsó, tulajdonképpen már csak névleges külügyminisztere) is úgy értékelte, hogy a világháború kitörése a nemzetet polgárháború-szerű hangulatban, Juhász-Nagy szabatosabbnak vélt kifejezése szerint lappangó forradalmi állapotban találta. Juhász-Nagy Sándor szerint még a végnapokban is Tisza István hatása vélelmezhető abban, ahogy Baltazár Dezső az uralkodói pár október 23-i debreceni fogadásának forgatókönyvét kidolgozta. Bár ennek a királyi felség melletti demonstratív kiállásként kellett volna szolgálnia, mélységes szervilizmusával olyannyira a végletekig feszítette a már amúgy is felajzott hangulatot, hogy azt Szász Károly – Tisza meggyőződéses híve – is kénytelen volt helyteleníteni. Juhász-Nagy – amellett, hogy az októberi forradalom kitörésének felelősségét teljesen a Tisza–Baltazár-klikkre hárítja – Hock János

²³ LIGETI Dávid: „Párisba járt a Károlyi Misi”. Gróf Károlyi Mihály nyugati útjai a világháború előestéjén. *Trianoni Szemle*, 2017/3–4. (a továbbiakban: LIGETI, 2017.) 59.

szarkasztikus megjegyzésével élve az akkor uralkodó „etikai magaslatok”-ra is utalást tesz. Az akkori józsefvárosi plébános szerint ugyanis a forradalmat az a két liter egri bikavér idézte elő, melyet Meskó Zoltán²⁴ honfibújában megivott.²⁵ A Károlyi- emlékiratokba is bekerült az állítás, miszerint a lármás botrányba fakadó ülésre, melyet később – igaztalanul – a forradalom kitöréséért is felelőssé tettek, „Meskó Zoltán [...] mint általában ittasan jött”. Az érintett személy fia, a piarista paptanár Meskó Lajos szerint ezzel a megjegyzéssel a kommunisták cinkosává vált Károlyi éppen akkor tolt hazug módon a felelősséget apjára, amikor az a „tettetársak” börtönében sínylődve nem védekezhetett ellene.²⁶ Állítása szerint ugyanakkor apja is önkritikusan nyilatkozott akkori szerepével kapcsolatban: „Ha tudom akkor, hogy lőporral töltötték meg a termet titkos árulók, akkor nem csiholom ezt a szikrát.”²⁷

Nem véletlen tehát, hogy Bodoky Richárd a „nagyobb felelősség” elve²⁸ szerint utasítja vissza a Juhász-Nagy-féle értékelést: „A régi puritán Házban, ott a Múzeumkert mellett még [...] kicsit ódivatú és maradi magyarok ültek [...] [, akik] tudtak a honatyák felelőségéről, s óvakodtak attól, hogy azt mondhassa róluk valaki, nem tisztelik saját erkölcsi törvényeiket. [...] [Ezzel szemben] a fényes gótikus Házban [...] ijesztő emberi gyengeségek, bűnök dáridója folyik. [...] Mintha mióta az örült Lucheni ott a genfi tó partján [...] leszúrta Erzsébet királynét, átok ülne a magyar közéleten. [...] Apák és fiak őrségváltás[ának] napjait éljük. [...] Andrássy Gyula [...] nem bizonyult nagynevű apja méltó fiának. [...] Apponyi Albert az ékesen szóló demagóg sajátos etikai érzéketlenség[vel] és elvi bizonytalanság[al] alapján kleri-

²⁴ Meskó Zoltán (1883–1959) változatos politikai karrier futott be. Az olasz frontról hazatért katonatisztet 1917 tavaszán a keceli választókerületben függetlenségi párti programmal választották országgyűlési képviselővé. Sajátos módon a „lövészárók hangja”-ként nem az oroszországi példát, hanem az „árdrágító és lógós zsidók” üzenetét vitte a Tisztelt Ház falai közé. Az elsők között követelte a háborús vagyonok megadóztatását. A Függetlenségi Párt feloszlása után Bizony Ákossal tartott. 1918-ban egy ideig szülővárosa, Baja főispánja volt, majd a várost megszálló szerbek fogságába került. Innen kiszabadulva Szegedre ment, részt vett a nemzeti hadsereg szervezési munkálataiban. A Friedrich-kormányban előbb kigazdaügyi, majd földművelésügyi államtitkár volt. 1920-tól Nagyatádi Szabó István mellett a Kiszgazdapárt egyik legfontosabb szervezője, 1920–1921-ben a Belügyminisztérium politikai államtitkára lett. UDVARVÖLGYI Zsolt: *Meskó Zoltán: egy politikusi pályakép*. PhD-értekezés kézirat. Miskolci Egyetem BTK, Irodalomtudományi Doktori Iskola. Miskolc, 2008. (a továbbiakban: UDVARVÖLGYI, 2008.) 9–11., 105–109.

²⁵ JUHÁSZ NAGY, 1945. 11., 53–55., 110., 117., 122., 189–190., 397.

²⁶ 1945 januárjában a budapesti népbíróság első fokon öt, másodfokon tizenöt év börtönre ítélte Meskót az alábbi vádpontokban: 1.) A Nyilaskeresztes Párt 1932-es megalapításával a nyilasság atyja. 2.) Háborús bűnös a Szovjetunióval szembeni hadba lépés miatt az, aki egyedülként [sic!] szólalt fel a lépés ellen a magyar országgyűlésben. UDVARVÖLGYI, 2008. 119–121.

²⁷ Uo. 108.

²⁸ Utalás *János evangéliuma* 19. rész 11. versére: „Semmi hatalmad sem volna rajtam, ha felülről nem adatott volna néked: [de] nagyobb bűne van azért annak, a ki a te kezvedbe adott engem.”

kális ultramontán politikát folytat. [...] Kossuth Ferenc az óriás apa fénylő árnyékába vesző jelentéktelen fia, [akinek legnagyobb tragédiája, hogy] nem született vezetőnek. [S] Tisza Kálmán fia, Tisza István. A vezető politikusok között az egyetlen [...], aki nemcsak rossz közérzettel, bizonytalan sejtelmektől gyötörve gyanítja a veszélyt, de a helyzet elemzéséből meg is állapítja a mibenlétét. [...] S talán éppen ennek következtében maga is útjában áll a sebek gyógyításának. Fél. Ilyen körülmények között minden gyors változtatást katasztrófálisan kockázatosnak tart, s először rendet akar teremteni. A rend érdekében az erőszaktól sem riad vissza, s így – a gyűlöletet is vállalva – magára zúdítja azoknak a haragját, akik a szabadsággal visszaélve *sokkal súlyosabb felelősséggel* [kiemelés tőlem – KKÁ] terhelik magukat. Ellenzékben gyönyörködtek saját hangjukban, mentelmi jog védelme alatt berendezést törtek, párbajoztak, obstruáltak. Kormányon erőszakoskodtak, éveket vesztegettek el meddő közjogi vitákkal, vezényleti nyelv és *Gott erhalte*-botrányokkal, mintha a nemzet néhány nagy halottjának hazahozatala fontosabb lenne, mint a kivándorolt millióké, végül felszították a horvátországi horvát-szerb koalíció indulatait, hogy saját maguk sírját ássák meg vele. Budapest páratlan *külső* [kiemelés tőlem – KKÁ] felvirágzása ugyan még ideig-óráig elkápráztatja a szemet, de ez csak a nagyobb részében zsidó és német polgárság gyarapodását mutatja, s milyen kegyetlen mohóság áll néha emögött!”²⁹

A későbbi ifjabb Bethesda-lelkész tényleírásait ezen a helyen Juhász-Nagy Sándor könyve vezeti.³⁰ Értékkitéletét azonban az határozza meg, hogy apja, idősebb Biberauer Richárd és Baltazár Dezső között a tiszántúli diakóniaügy³¹ felépítése érdekében termékeny munkakapcsolat és kölcsönös személyes megbecsülés bontakozott ki. Ezt a már-már barátinak is tekinthető kapcsolatot a budapesti bethánista körök „Mit működik együtt egy »hitetlen«-nel?!” jelszó alatt kifejezett rosszallással illeték. Bár a Filadelfia Diakonisszaegylet vezető lelkésze korántsem érezte a tiszántúli püspököt „rokon lélek”-nek, „hitben testvér”-nek, de nem is tartotta hitetlen embernek. Baltazár jellemgyengéseit akkor még elnyomta az általa viselt méltóság hatalmas tekintélye. Idősebb Biberauer Richárd így egy olyan embert tisztelhetett benne, aki a történelmi egyházat szereti, annak fennmaradásáért és gyarapodásáért küzd. Mint ilyen, Baltazár egyáltalán nem volt „bérenc”, vagyis idegen, külső erők fizetett eszköze, sem a zsidóké, sem a szabadkőműveseké, sem a szocialistáké.³² A tiszán-

²⁹ BODOKY Richárd: *Gyanútlanok. Családtörténeti töredékek (1870–1918)*. (Jövevények és vándorok). Budapest, Luther, 2018. (a továbbiakban: BODOKY, 2018.) 150–154.

³⁰ JUHÁSZ NAGY, 1945. 286–289.

³¹ A diakonissza irodalmi megformálására lásd Zsuzsanna testvér alakját Szabó Magda *Abigél* című regényében.

³² A tiszántúli püspök szerint a jezsuita központi lapok kis, vidéki szennylapok álhíreit vették át, hogy azután „stratégiával”, s „tervszerűen” terjesszék tovább azokat. BALTAZÁR, 1920. 183.

túli püspök nem volt ellensége az evangéliumnak sem. Sőt, „színből vagy szívből”³³ az evangélium hirdetésére is képes volt. A történelmi egyház pedig – nézzen ki akár milyen száraznak és tüskésnek – magában hordozza az evangélium paraszát, amelyet a Lélek fuvallata lobogó tűzzé gerjeszthet fel.³⁴

A Juhász-Nagy ellen felhozott egyházellenes izgatásvádat a későbbi fejlemények is zárójelbe tették. Hiszen maga Baltazár is nyilván utalt arra, hogy 1918 novemberében az egyházi közéletbe bedobott vádak hangoztatását egyre inkább a budapesti „lelki munkások” [értsd: rosszul fizetett segédlelkészek, hitoktatók, belmissziói egyesületek társadalmi munkában dolgozó „szolgáló testvér”-ei] vették át, akik egyre inkább az *Új Reformáció* folyóirat köré csoportosultak.³⁵ Ezzel szemben az a Juhász-Nagy, aki 1912–1919 között debreceni presbiterként Baltazár Dezső ellenlábasa volt, 1924 után főgondnokhelyettesként folyamatosan közeledhetett püspökéhez. Ennek jele az az 1929-es Baltazár-féle alkotmánytervezet is, amely szociális alapon komoly népvédelmi intézkedéseket is tervbe vett, illetve, hogy a püspök azon elégedetlen, az önálló Kisgazdapárt helyreállítását szorgalmazó körökhöz közeledett, akiknek egyik legfontosabb debreceni prominensévé éppen a tiszántúli egyházkerületi főjegyző lépett elő.³⁶

A szociális alapú népvédelem pontján a református közvélemény mindenképpen jogosnak érezte Juhász-Nagy Sándornak Tisza Istvánnal szemben megfogalmazott kritikáját. Árulkodik erről a Bodoky-féle védelem is, de még inkább a Szilassy Aladárral szemben kibontakozó egyháztársadalmi megbecsülés. Szilassy Aladár az 1880-as években kapcsolódott be a református egyháztársadalmi életbe. A sikeres ügyvéd, bíró, majd 1909-től a közigazgatási bíróság másodelnöke (ilyen minőségben a főrendi ház tagja) kiváló, evangelizáló erejű, világi [értsd: lelkeszi képesítéssel nem rendelkező] munkásnak bizonyult. Szilassy Tisza István valódi ellentétpárjaként válhatott az „igazi magyar úr” példaképévé a magyar reformátusság előtt. Pruzsinszky Pál szerint Szilassy 1.) nem volt fukar; 2.) barátságos érintkezésben állt azokkal,

³³ Utalás a *Korinthusbeliekhez írt II. levél* 5. része 12. versére, valamint a *Filippibliekhez írt levél* 1. rész 18. versére.

³⁴ A bibliai kép utalás *Mózes II. könyvének* 3. részére; *Mózes V. könyvének* 33. rész 16. versére, valamint *Mikeás próféta könyvének* 7. részére (itt különösen a 4. versre). Adatok a kérdésre: BODOKY, 2018. 226., 248–250., 254–255., 258. Magam teljes mértékben helytállóan ítélem Bodoky Richárd Baltazár Dezsővel kapcsolatos értékítéletét.

³⁵ BALTAZÁR, 1920. 120., 178. Vö. KOVÁCS KÁLMÁN ÁRPÁD: Egyházak. In: *Hódmezővásárhely története*. III/1. köt. Szerk. MAKÓ Imre – MARJANUCZ László. Hódmezővásárhely, Hódmezővásárhely Megyei Jogú Város Önkormányzata, 2019. (a továbbiakban: KOVÁCS, 2019.) 728–731.

³⁶ *Horthy Miklós titkos iratai*. Szerk. SZINAI Miklós – SZÜCS László. Budapest, Kossuth–Magyar Országos Levéltár, 1962. 272–285. – BALTAZÁR Dezső: Pártalakulások alapjai. *Pesti Napló*, 1929. júl. 21. 4. – KOVÁCS, 2005. 419.

akiket 3.) *Krisztushoz* [kiemelés az eredeti szövegben] akart vezetni, hogy 4.) munka, *erkölcsben megtisztult* [kiemelés tőlem – KKÁ] generációt adjon hazájának. 5.) Hajlandó volt ki nem taposott útra lépni. A nemesi eredetű, hagyományos magyar úri politizálás eszköztárán túlmenően a krisztusi szeretet felől is meg tudta közelíteni a magyar élet társadalmi válságjelenségeit. Amidőn például egyik előadásában (a számolatlanul sok közül) a *munkáskérdés* került szóba, rámutatott a *szeretettel áthatott munkálkodás* [kiemelés az eredeti szövegben] felséges mivoltára. A munka a szeretettel együtt áldás, különválasztásuk ellenben sok baj oka. „Korunkban – úgy mond – a szeretet és munka különválása élesebb mint valaha.”³⁷ Ebből táplálkozik a kíméletlenség a kizsákmányolásban, másrésről a kíméletlenség a megtorlásban. Minél jobban megközelítjük a munkának és a szeretetnek az egyesítését, annál biztosabb fundamentumon áll a társadalom. Ezen jellemvonásokkal és bölcsességgel Szilassy Aladár azon hitbeli érzékenység okán rendelkezett, amely – sajnálatos módon – Tisza Istvánból nagyon is hiányzott. Ahogy Pruzsinszky Pál fogalmazott: Szilassy azért akarta és tudta az „ora et labora” igazi eszményét mások szívébe plántálni, mert benne magában is megvolt az az „egy szükséges dolog”.³⁸ Utóbbi szakasz utalás a nevezetes bethániai párbeszédre Jézus és Márta között,³⁹ amely a hívő, alázatos odafigyelés elsődlegességét, sőt kizárólagosságát fejezi ki a szorgalmas törekvéssel, a magát és mást is törő igyekvéssel szemben. Előbbi lehet ugyanis csak Istentől áldott és ezért örökkévaló módon eredményes.⁴⁰ A sorok között olvasva a pesti teológiai akadémiai tanár arra is nyilvánvaló utalást tesz, hogy Tisza jelleme minden puritánsága ellenére is magánéletében boldogtalannak volt tekinthető. Ebből kifolyólag – Szilassyval ellentétben – igen kevés érzékkel bírt a szexuális tisztaság iránt.⁴¹

Ván Benjámín visszaemlékezése szerint 1918 októberében Magyarország rohamosan sodródott a háború végéhez. A napi események olvasása, a szájakon át érkező hírek még az agg Szilády Áront is állandó izgalomban tartották. Különös előérzettel szólt többször is Károlyi Mihály gróf szerepléséről, akinek a szándékától és örült

³⁷ Pruzsinszky Pál idézi Szilassy Aladár *Az amerikai evangélikus* (sic! Értsd: evangéliumi) *ifjúsági egyesületek szervezete és munkája* című, egyelőre nem azonosított előadásából.

³⁸ PRUZSINSZKY Pál: *Szilassy Aladár. Visszatekintés negyvenéves egyháztársadalmi munkásságára*. Budapest, Dunamelléki Egyházkerület–Budapesti Református Egyház, é. n. [1922.] 35–37.

³⁹ „Uram, nincs-é arra gondod, hogy az én testvérem magamra hagyott engem, hogy szolgáljak? Mondjad azért néki, hogy segítsen nékem. Felelvén pedig, monda néki Jézus: Márta, Márta, szorgalmas vagy és sokra igyekezel, de egy a szükséges dolog, és Mária a jobb részt választotta, mely el nem vétetik őtöle.” *Lukács evangéliuma* 10. rész 38–42. versek.

⁴⁰ Utalás a református himnusznak is tekintett *90. zsoltár* záró- (17.) versére, valamint a salamoni zarándokének *127. zsoltár* kezdő (1–2.) verseire.

⁴¹ Vö. ANKA László: Gróf Tisza István társadalmi háttéré és magánélete. *Valóság*, 2015/12. (a továbbiakban: ANKA, 2015.) 23–25.

gondolataitól féltette legjobban a nemzetet. Az agg kiskunhalasi lelkész az ellenzéki vezért hitvány, becstelen és örült embernek nevezte. Örültségét a mindent odadobni képes dicsőségvágy, esztelenség és erőtlenség adja. Föl sem tudja fogni, a háború akárhogy való befejezéséről üvöltő cikkek uszítást és lázítást jelentenek. Meg sem tudja fontolni, mit jelent ebben az ítéletidőben felelőtlenül szórni a parazsat, a gyűjtőszikrákat, amikor a nemzetiségiek, majd a nemzetközi szervezetek robbanásra kész erői fonják a magyarságot körül. Ha ilyen ember kaparintja kezébe az ország kormányát, a magyar nemzet a kibontakozás bármiféle lehetőségét nélkülöző katasztrófába zuhan.⁴²

Szilády mindezzel tanúbizonyságát adta, hogy alaposan és értőn követi a politikai eseményeket, Tisza István látásmódja szerint értékelve azokat. Juhász-Nagy határozottan tagadja Károlyi gyengeelméjűségének vádját.⁴³ Az ellenzéki vezér legfőbb tulajdonságainak a magyar hazafiságot, nép- és emberszeretetet tartotta. Ezekből a tulajdonságokból következett nála – úgymond – az eszmékben való próféta hit. A tiszántúli világi főjegyzőhelyettes különösen Károlyi próféciára való hajlamát tartotta megdöbbenőnek, hiszen az elkövetkezendőkről szóló jövőndölései a legtöbb esetben beváltak. Az is elgondolkasztó, hogy leginkább a sötét eseményeket sejtette meg előre. Valósággal a magyar élet Kasszandrája volt. Környezetének módja volt megfigyelni jóslásait 1913-tól, a szentpétervári utazás tervétől kezdve.⁴⁴ Mindezt Juhász-Nagy Sándor a „második vereség”, vagyis a II. világháborús összeomlás visszatekintő szemléletében írta. Sziládynak mindez 27 évvel korábban a saját fejre bajt idéző örült csóvadobálásnak tetszett. Ez a kifejezés Tisza István 1918. június 19-i képviselőházi beszédére utal vissza, amelynek lényege, hogy a hazafiatlan kishitűség hirdetése nem hozhatja el a békét, ellenben a nagy lelkierővel kitarító és négy év minden szenvedését elhordozó nemzet és a frontokon harcoló vitéz katonák ki fogják azt vívni.⁴⁵ Az agg lelkész-tudós annak ellenére a volt miniszterelnöknek adott igazat, hogy vezérszónokként nem sikerült cicerói módon nevetségessé tennie a „magyar Catiliná”-t és társait, sőt, az őszi fejlemények éppen hogy Tiszát látszottak megcsúfolni. Szilády a „nemzetközi szervezetek” kitétel alatt egyaránt érthette az internacionalizmusukkal kérkedő bolsevikokat és wilsoni Népszövetséget. Előbbi terjeszkedő

⁴² VÁN, 2012. 122., 129.

⁴³ Mint láttuk, az „örültség” Sziládynál sokkal inkább etikai, mint értelmi kategória.

⁴⁴ JUHÁSZ NAGY, 1945. 530. Vö. DOLMÁNYOS István: Károlyi Mihály és a „szentpétervári út”. *Történelmi Szemle*, 1963. 167–193. Károlyi legsikerültebb próféciáját az 1914-es delegációs tárgyalások során mondta el. „[...] Nekünk még a győzelmes háború sem érdekünk. Nemcsak bennünket, hanem egész Európát évtizedekre vetné vissza egy ilyen háború, és [...] Európa elveszítené azt a vezető szerepet, melyet a világon visz.” Idézi Hajdu Tibor nyomán: LIGETI, 2017. 57.

⁴⁵ KN 1910, XXXIX. 384–398. Vö. SZÁSZ Károly: *Tisza István. Élet- és jellemrajzi vázlat*. Budapest, Athenaeum, 1920. (a továbbiakban: SZÁSZ, 1920.) 55–56.

veszélyére éppen a június 19-i beszéd hívta fel a figyelmet, utóbbi valós béketeremtő képességére a nagyhatalmak érdekkellentéit kiválóan ismerő Tisza éppen október 17-én tett gúnyosan dehonesztáló megjegyzést. A kiskunhalasi lelkész ennek ellenére Károlyi 1918. október 16-i „Ütött a leszámolás órája!” felkiáltását prófétai módon értette meg. A gondolat ugyanis Hóseás prófétának Izrael Kr. e. 722-es, az asszírok által végrehajtott fogságba vitelét megelőző döbbenetes erejű igehirdetését idézi: „Elérkeztek a számadásnak napjai; elérkeztek a megtorlásnak napjai; megtudja majd Izráel! Bolond a próféta, örült a léleknek embere a te vétked sokasága miatt és mert akkora a gyűlölség.”⁴⁶ A nevezett szakasz folytatása Izrael három szégyenét sorolja föl, mint amelyek megalapozták a bukáshoz és totális összezavarodottsághoz vezető gyűlölséget: a Szodomáéhoz hasonló gibeai szégyent,⁴⁷ a Baál-Peór szégyenét,⁴⁸ valamint Gilgál szégyenét. Utóbbi hely utalás a Saul király által engedetlenül bemutatott áldozatra,⁴⁹ amelynek azután – az aranyborjú egyiptomi jellegű kultuszával megspékelve – I. Jeroboám király is a követője lett.⁵⁰ Első az elfajzott szexualitás képe, a második az oly gyakorivá vált vegyesházasságoké, amelyek különösen a református ifjak hitét és erkölcsét rontották meg, a harmadik pedig a prófétai erőt megrontó szimoniákus államkultuszé. Utóbbi jellemzőit Szikszai Béni – kommunizmus kori visszatekintésében ugyan, de nem elbeszél és tapasztalati alap nélkül – az alábbiképpen foglalja össze: „Megszavazza a védővámokat, a hadi hitelt, a hadüzenetet, a sorkatona-állítást. Mindent, minden meggondolás nélkül, vagy éppen annak ellenére. [...] Ha nincs is hatalmának középkori »dicsőségében« az államhatalom mellett, [...] az állam nem fukarkodik elismerésben. Egymás után születnek a kormányfőtanácsos, méltóságos papok, sőt a valóságos belső titkos tanácsos »kegyelmes« püspökök is. [...] Alapjában véve nincs [már] különbség a református és római katolikus egyház között. [...] Kiszolgáló egyház! Kiszolgálja a cselédei szemrevaló lányával első nászéjszakát ellakó földesurat éppúgy, mint a proletár izzadmányból tőkét halmozó nagyiparost. Amíg a »mi« kenyérért imádkozik, erkölcsi tekintélyével támogatja az arató munkásokat kiuzsorázó földesurat.⁵¹ De teheti másként? Mikor fizetése annyi, mint egy miniszteré?! A pap és a jegyző fegyvertársak, akik

⁴⁶ *Hóseás próféta könyve* 9. rész 7–12., 14–15. versek.

⁴⁷ *Birák könyve* 19. rész 22–26. versek.

⁴⁸ *Mózes IV. könyve* 19. rész 1–3. versek.

⁴⁹ *Sámuel II. könyve* 13. rész 7–14. versei.

⁵⁰ *Királyok I. könyve* 13. rész 26–33. versek.

⁵¹ A „derestörvény” újabb értékelésére ld. ANKA László: Miért „derestörvény” az 1907-es „cseledtörvény”? In: *VERITAS Évkönyv 2017*. Szerk. UJVÁRY Gábor. Budapest, VERITAS Történetkutató Intézet–Magyar Napló, 2018. 97–112.

csak a nőn és a kártyán vesznek össze. Áll az írás kijelentése: »Ha lopót látsz, mellé adod magad, és ha paráznákat, társalkodol velük.«⁵²

A *ius primae noctis* Szikszai valószínűleg Lesznai Annának a *Nyugat* 1910-es évfolyamában megjelent „Uri jogon” című verse okán hozza szóba. E tanulságot a kortárs közvélemény nem a Nemzeti Kaszinó egyetlen zsidó tagja, zempléni Moscovitz Gejza extravaganciájának, illetve a körtvélyesi uradalom utálatos sajátságának tulajdonította, hanem válogatás nélkül rávetítette az egész mágnástársadalomra.⁵³ Meggyőződésem szerint, ha Tisza István nem is, idősebb Szilassy Aladár mindenképpen ellenpéldája volt ennek a bántó és teljességében bizonyonnyal igaztalan általánosításnak.

Tudjuk, hogy Sziládyt mélyen megbántotta a helyi lányok erkölcsének megromlása, ami a pécsi 52. ezred kiskunhalasi áthelyezésének idején alakult ki. Szilády nagyon erőteljesen aláhúzza, hogy baranyai bakák rontották meg az úri és iparoscsaládok hadiözvegyeit és pártában maradottjait,⁵⁴ de a baj a majmolás és a kíváncsiság okán hamarosan a gazda- és az alsóbb néposztálybeli családokba is utat talált. Nem véletlenül prédikált a jelenség ellen, kiemelve a régi asszonyok feddhetetlenségét, hűségét, férjük melletti áldozatos kitartását a szenvedések idején. Az agg lelkész a jó lelkigondozó éleslátásával kárhoztatta, hogy kora asszonyai még csak nem is a halálba rohanók iránti szánalomból és részvétekből dobják oda esztelenül a testüket, hanem a maguk torkos indulatainak telhetetlen élvezetére. Megrázó, mindenkit megragadó beszédét a hallgató közönség nagy ijedelmére az alábbi felkiáltással zárta: „Tisztességes családok, mocskos életű, cégéres jeleseivé váltatok!”⁵⁵

Az átélt és fokozódó lelki sokkok hatására Sziládyt nagy erővel kezdték el foglalkoztatni a prófétai ítéletmondások. 1918 októberének utolsó vasárnapján (27-én), környezete minden kérése ellenére is maga ment föl a szószékre. Hatalmas prédikációjával fegyelemre, rendre intette a népet a várható események elkövetkezése esetére. Textusa ez volt: „Megesküdött a seregeknek Ura, mondván: úgy léssen, mint elgondolám, úgy megy végbe, mint elvégezém. Ez az elvégzett tanács az egész föld felől és ez amaz felemelt kéz minden népek fölött. Mert a seregek Ura végezte, és ki teszi azt erőtelenné? Az Ő keze fel van emelve, ki fordítja el azt?”⁵⁶

⁵² Utóbbi idézet utalás a *Zsoltárok könyve* 50. rész 16. versére. SZIKSZAI, 2015. 16–17.

⁵³ HATOS Pál: *Az elátkozott köztársaság*. Budapest, Jaffa, 2018. 33.

⁵⁴ A baranyai (főleg ormánsági) református eklézsiáknak az 1880-as évektől nyilvánvaló erkölcsi süllyedésére ld. SCHWARCZWÖLDER Ádám: A magyarpeterdi református eklézsia története az 1880-as években. In: *7. Országos interdiszciplináris Grastyán konferencia előadásai*. Szerk.: RAB Virág – SCHWARCZWÖLDER Ádám – VARGA Mónika. Pécs, 2009. 286–298.

⁵⁵ VÁN, 2012. 112–113.

⁵⁶ *Ézsaiás próféta könyve* 14. rész 24., 26–27. versek.

A csupa tűzzé vált vénember elemi erővel rázta öntudatra a megfáradt s megfásult népet. A történesekben az isteni elvégzett szándék testesülését láttatta, s a háború kimenetelében az emberiség gőgjének megaláztatását. Ismeretlen erők szabadulnak rá a világra, amik szintén nem lehetnek mások, mint a fölemelt kezű Isten lángostorai. Ezen értelmét veszített küzdelem sebei, ha megtanítanák az embervilágot az Isten előtti hódolatra, bármi véget ér a küzdelem, nyeresége lenne az elbizakodott, az egymást fölfalni, megsemmisíteni akaró emberiségnek,⁵⁷ mert a későbbi nemzedék nem a küzdelmek végén, a kimerültség ájult állapotában vezekelne, hanem a küzdelmeket, a harcokat meg se kezdené Isten tanácsa nélkül. A háború végső eredménye csak az lehet, hogy a véget meglátó emberiség az Istenhez húzódik, és a Mindenható ostroma alatt alázattal meghajtja magát.⁵⁸

Környezete szerint Szilády Áronnak ez s az ezekhez hasonló prédikációi lobogó fáklyaként világítottak bele a sötétségbe, erőt és bizalmat adtak mindenkinek. Márpedig erre szükség is volt, mivel az elveszített háború nyomán minden elveszettnek látszott. Előtortek a nyers emberi indulatok, a fejtelenség, a bizonytalanság és a félelem. Az agg kiskunhalasi prédikátor úgy volt képes lelket önteni a csüggedőkbe, hogy talán az ő szíve vérzett a legjobban. Amikor Tisza István meggyilkolásának hírért vette, az irtózatossá váló fájdalom alatt íróasztalára borulva zokogott. Hozzá berohanó fiatal káplánja sokáig szólani sem mert hozzá, hanem vele együtt sírt. Végül Sziládyból megtörtén, szaggatottan, időnként még fel-felfakadó könnyek között szakadtak ki a szavak: „Végeztek vele a nyomorultak, de végeztek szerencsétlen országunkkal is. Nincs hozzá fogható erő, amelyik az irtózatossá zuhanástól meg tudna menteni. A háborúért tették felelőssé amikor éppen ő tett meg mindent a háború elkerülésére. Az alvilági erők élére állt ez a nyomorult Károlyi, hogy azt is tönkretegyék, ami még menthető volna.” A merénylet, valamint a Tisza-ravatal újsághírei ingerülten kifakadásra készítették: „Meghagyom, hogy halálom esetén, ha akárki hozna a koporsómra koszorút, egyenesen dobod a szemébe!”⁵⁹ Nézd! Ez az aljas Károlyi Tisza Istvánra »kegyeletből« koszorút küldött. Megölte, vagy legalább is az aljas gazembereket a meggyilkolásához hozzásegítette, s most, hogy port hintsen a világ szemébe, megkoszorúzza az »ellenfelét«, hogy az aljasok szertelensége még nagyobb legyen!”⁶⁰

Az egyre fenyegetőbbé váló helyzetben Ravasz László 1918. november 20-a körül jelentette meg *Az Út* elnevezésű erdélyi református lelkipásztori-lelkipogozói lap-

⁵⁷ Utalás a *Galáciabeliekhez írt levél* 5. rész 15. versére.

⁵⁸ A lejegyzett prédikációsöveg ezen a helyen a *Jelenések könyve* 16. rész 7., valamint a 19. rész 1–4. verseire való utalást tartalmaz.

⁵⁹ Utalás arra, hogy az özvegy grófné, Degenfeld-Schomburg Ilona a temetés előtt a szemétre dobatta a Károlyi Mihály által küldött koszorút. ANKA, 2015. 25.

⁶⁰ VÁN, 2012. 130.

ban „Hogyan állunk?” című cikkét, amelyben – reményei szerint – a kibontakozás programjával állt volna elő. Ez az írás koncentrikus körökben az erdélyi / református / lelkészi állású magyarokhoz szóló imperatívuszok sorával fogalmazott meg jövőbe mutató programot. Hogy a felszólítások egy része naiv és illuzórikus volt, az ma már nyilvánvaló. A cikk ezen alapállása nyomán több megfontolandó politikai állítást is tesz. Kierződik belőle még az a kincstári optimizmus, hogy a rend helyreállítása és a nemzeti egység megteremtése érdekében mindenkinek támogatnia kell az új hatalmat, a felálló kormányban pedig az olyan jó magyarok, mint Károlyi Mihály és Batthyány Tivadar, és olyan eszes emberek, mint Jászi Oszkár ellensúlyozni fogják az egyre inkább balra tolódó szociáldemokratákat, és a „minél rosszabb, annál jobb” elven már akkor bomlasztó bolsevik gondolkodásúakat. Ezzel – Baltazár Dezsőhöz hasonlóan – legszívesebben visszaopta volna Tisza István szellemét a magyar politikába. Ezt a szándékát kétszer is elárulja: 1.) Amikor azon sajnálkozik, hogy „nemzetünk kipróbált vezérei” már nem láthatóak az újabb átalakulás élén. 2.) Amikor élesen elválasztja az antant előtti fegyverletételt a 26 megyére igényt támasztó román, a tízre aspiráló cseh, valamint az újabban (sic!) négyre deklarált osztrák igényektől. Előbbi megjegyzése kapcsán Ravasz nem is tudja megállni azt a lapos oldalvágást, hogy 1914 nyarán olyan volt a helyzet, hogy ha Tisza a szarajevói merénylet után egyezkedni próbált volna Szerbiával, akkor a Károlyi-csoport forradalmat csinált volna, és maga jelentkezett volna be a háború megvívásához szükséges hatalomért Ferenc Józsefnél. Az erdélyi egyházkerületi lelkészi főjegyző ezzel arra utalt, hogy 1918. október 16-i beszédében Károlyi Mihály azt az Apponyi Albertet tolta maga elé, szinte ajánlva őt a miniszterelnöki kinevezésre, aki a Szerbiához intézett hadüzenetet a teátrális „Hát végre!” felkiáltással nyugtázta a magyar országgyűlésben, és akit ezért Károlyi a későbbiekben is csak annyiban kárhoztatott, hogy egyetértését nem kötötte bizonyos koncessziók megadásához.⁶¹ Egyáltalán nem véletlen tehát, hogy az 1918. október 22-i vitanapon Andrics Tivadar „Tessék az egész országgyűlést felelősségre vonni! Az egész ház egyhangúlag helyeselte a háborút!” bekiabálást intézett. Erre válaszul dobta (ágyai) Kun Béla az ellenkező padsorokba: „Károlyi itthon sem volt!”⁶² Hódmezővásárhely függetlenségi képviselője arról a tényről természetesen igyekezett elfeledkezni, hogy Károlyi már második, nevezetes amerikai útjáról való kalandos hazatérte közben ellentmondásos és a maga személyét is több ízben hiteltelenítő nyilatkozatokat adott közre.⁶³ Az ellenzéki vezér 1916-ban, a Bru-

⁶¹ ANKA László: Az ellentmondások mezején. Apponyi Albert és az első világháború. In: *VERITAS Évkönyv 2015*. Szerk. UJVÁRY Gábor. Budapest, VERITAS Történetkutató Intézet – Magyar Napló, 2016. (a továbbiakban: ANKA, 2016.) 81–82.

⁶² KN 1910, XLI. 276., 285., 413.

⁶³ LIGETI, 2017. 61–62.

szilov-offenzíva, majd a román betörés kapcsán is uszító hangnemben firtatta Tisza személyes felelősségét.⁶⁴

Az erdélyi egyházkerületi lelkészi főjegyző helyzetértékelésében bizonyára tetten érhető az a politikai hozzáállás is, amely miatt az 1910-es években a „munkapártiak Aranyszájú szent László”-nak nevezték,⁶⁵ cikkében ugyanakkor többször kárhoztatja a központból származó valós információk hiányát. A megnehezedett közlekedés miatt az amúgy is nehezen terjedő központi lapokat így az üresség és semmitmondás rossz szájízével tették le az országszélek olvasói. Ravasz ennek ellenére is zseniálisan képes észrevenni a „hogyan sülyedhettünk odáig, hogy bolsevik módra ment haza a hadsereg?!” tényét. A hiteltelen központi sikerpropaganda és az ország valós helyzete elborzasztó kontrasztot mutatott. Nem véletlenül írta naplójába Ferencz József kolozsvári unitárius püspök a város román megszállásakor, 1918 karácsonyán éppolyan sommás, mint amilyen elkeseredett ítéletét: „Íme ide jutottunk a mi »dicsőséges forradalmunkkal«! Maholnap népköztársaság sem lesz!”⁶⁶

A református teológiai tanár szerint az új helyzetben a pap úgy helyezkedjék el az udvarház és a nép között, hogy egyiknek se legyen exponense a másiknál, hanem álljon mind a kettő fölött. A nemes gondolkozású (sic!) református patrónusok, vidéki birtokosok legyenek nevelői és vezetői a népnek. A közép- és felső nemesség helyezkedjék el a kis- és a nagygazdák között. Ne legyenek többé kat’exochen politikusok, vagyis a politikusi szerepkör kisajátítói. Legyenek az ország első gazdái, a mezőgazdasági társadalom vezetői. Ha csak gazdák lesznek, ezzel újra elfoglalhatják ezt az elvesztett országot. Így kerülnek majd újra egymás mellé a falu értelmisége, a pap és a falu „burzsoá”-ja, a nagy- és kispapok. Ezen túlmenően a modern élet két mérlegkarja a mező és a gyár. Valósuljon meg az agrikulturális és az ipari demokrácia, és hozza el az ország új egyensúlyát. A pap legyen a mérleg nyelve: az érzékeny mutató, amely a nehézkedési viszonyokat jelzi. Erő, szervezettség, és a falu szocializmusa egyensúlyban fogja tartani a város szocializmusát.⁶⁷ Ravasz tehát minden Károlyi-kritikája mellett is szakított a Bánffy Dezső és Tisza István-féle hatalomgyakorlás egyházpolitikai módszereivel.

⁶⁴ ANKA, 2015. 87. – LIGETI, 2017. 62–63. – LIGETI Dávid: „Ausztriának nemcsak magtára, hanem kasszárnyája is vagyunk!” A Bruszilov-offenzíva magyarországi következményei 1916-ban. In: *VERITAS Évkönyv 2016*. Szerk. UJVÁRY Gábor. Budapest, VERITAS Történetkutató Intézet – Magyar Napló, 2017. 142–143.

⁶⁵ HATOS, 2016. 54–55., 91.

⁶⁶ *Trianon arcai. Naplók, visszaemlékezések, levelek*. Szerk. KUNT Gergely – L. BALOGH Béni – SCHMIDT Anikó. Budapest, Libri, 2018. 34–35.

⁶⁷ RAVASZ, 1918/2017, 73–80.

Egy erdélyi vezető lelkész képes volt belátni azt, amit a magát nemzetinek nevező, az események hordalékaként felszínre vetett politikai szennyhab nem. Hogy a helyzetnek az elérhető maximális kármentés irányába való megoldása érdekében Károlyi Mihálynak kezdettől fogva fel kellett volna vállalnia a fegyveres önvédelem szükségességét, valamint a kereszt(y)én(y)szociális/agrár/gondolat önszerveződését, hogy azután az új tömegmozgalom segítségével megszabaduljon a városi (értsd: budapesti) puccsista politizálástól, és kiszabadítsa kormányát az internacionalista erők fogságából. Ez a politika jelentette volna úgy az úri, mint a szociálrevolucionáris irányzattól való eltávolodást. A kérdésre, hogy Károlyi miért nem volt képes erre, Lázár Andor, a Területvédő Liga akkori egyik alapítója, későbbi igazságügy-miniszter Bánffy Miklós akkori országgyűlési képviselővel, későbbi külügyminiszterrel teljesen meggyező véleményének ad hangot. Korai testi hibáiból adódó kóros feltűnésvágy, kényszeres teljesítésvágy, arisztokratikus kurucosság, önhibáztató, túlkompenzáló történelmi tudat.⁶⁸ Bár Ravasz László Tisza Istvánt – Károlyi Mihállyal szemben – a magyarság pozitív történelmi esszenciájának láttatta,⁶⁹ más református szerzőktől tudjuk, hogy az ő személyisége sem volt mentes a traumáktól. 1711 tapasztalatából és a román etnikai tömb közelsége okán fejlesztette ki sajátos kálvinista labancságát. Bár hangsúlyos volt lényének magas szintű közéleti etikuma, úrias merevségét és szeretetlen, már-már kegyetlenségbe hajló keménységét méltán illették kritikával. Virágnyelven azt sem hallgatták el, hogy magánéleti rendetlenség és boldogtalanság jellemezték.

Károlyi lényének etikai értelemben veendő örülete és Tiszáénak egészségtelen ridegsége az általános hitvesztés tragikumába ágyazódik bele. A világháború pokla és szenvedései végső soron azt eredményezték, hogy a magyarság belső degenerációja teljes körű erkölcsi hanyatlásként került a felszínre. A református gondolkodás szerint tehát alapvetően a kormányzók gyűlöletes bolondsága és a kormányzottak frivol megromlása együtt vezettek a nemzet totális bukásához.

⁶⁸ BÁNFFY Miklós: Emlékeimből (1932). In: Uő.: *Egy erdélyi gróf emlékiratai*. Budapest, Helikon, 2013. 57–75. – LÁZÁR Andor: *Visszaemlékezéseim* (A Ráday Gyűjtemény tanulmányai 7.) Budapest, k. n. [Ráday Gyűjtemény], 1995. 58.

⁶⁹ R.[avasz] L.[ászló]: Tisza István. *Protestáns Szemle*, 1918. 238. A „köbe vésendő” sorokat idézi Szász, 1920. 69.